

בורר

כתב בעל המאור :

כל שלושים ותשע מלאכות שהיו כנגדן במשכן כולן היה בהם צורך לגופן, חוץ מן הזורה והבורר, שהוא זורה המוץ מן הגורן ובורר הצרורות מן הכרי, וזה הוא עיקר מלאכתן לדחות המוץ והצרורות, וכן חייב עליהן ועל כל תולדה שלהן. (לז ע"ב באילפס)

לדעת בעל המאור מלאכות הבורר והזורה חריגות בכך שחייבים עליהן למרות שהן מלאכות שאינן צריכות לגופן, שהרי עיקרן בסילוק הפסולת. לעומתו, כתב הרמב"ן שמלאכות אלו צריכות לגופן הן :

דמילה ודאי מלאכה הצריכה לגופה היא – שהוא צריך שיהא אדם זה מהול. ומה דומה לזה הנוטל צפרניו בכלי וכן שפמו (צ"ד ע"ב) שהוא חייב משום תולדה דגוזז, ואף על פי שאינו צריך לגוף הציפורנים והשיער מלאכה הצריכה לגופה נקראת! וכן הזורה והבורר ומאן דשקיל איקופי מגלימא כולן דומות למילה. (קו ע"א, ד"ה ואין)

האגלי טל (זורה א, 1) הבין שאין מחלוקת מהותית בין בעל המאור והרמב"ן ביחס למהותה של מלאכת בורר, ושניהם מסכימים כי עיקרה של המלאכה הוא בהרחקת הפסולת. אלא, שהרמב"ן סובר שעל אף שמוקד המלאכה הוא בסילוק הפסולת ולא בתיקון האוכל, מאחר שבעקבות סילוק הפסולת נוצר תיקון בכרי הדבר מספיק כדי להחשיב את המלאכה כצריכה לגופה, כשם שגזיזת שיער וציפורניים נחשבות כמלאכות הצריכות לגופן מחמת התיקון באדם שהן גורמות אף על פי שהגוזז אינו זקוק לציפורניים או לשיער שהסיר.

אולם, עיון בלשונו של הרמב"ן מעלה הסבר אחר לשיטתו, לפיו המחלוקת בינו לבין בעל המאור היא מחלוקת מהותית ביחס למלאכת בורר. הרמב"ן אינו רואה את המוקד של המלאכה בהרחקת הפסולת אלא בהפרדה בין הפסולת לאוכל, כשם שבגזיזת הציפורניים והשיער הוא סבור שעצם הניתוק וההפרדה הוא מהותה של המלאכה. לכן, כל שיש תיקון באוכל או בפסולת, בשיער או בגוף, בעקבות ההפרדה – הרי שהאדם נהנה מן המלאכה עצמה וזו מלאכה הצריכה לגופה. וידוייק בלשונו שכתב :

וכבר דמיתי זה לגוזז ונוטל שער וציפורניו בין לתקן גופו ולייפות עצמו בין לצורך השער והגיזה – כולן מלאכה הצריכה לגופה היא מפני שהכל דבר אחד והנטילה היא עצמה המלאכה.

בדעת התוס' יש מקום לעיין. מצד אחד כתבו התוס' כי גזיזת ציפורניים בכלי היא מלאכה שאינה צריכה לגופה ולכן רק ר' יהודה, המחייב גם על מלאכה שאינה צריכה לגופה, יחייב עליה משום גוזז:

אבל בכלי דברי הכל חייב – היינו כר' יהודה דמחייב במלאכה שאינה צריכה לגופה. (צד ע"ב, ד"ה אבל)

אם כן, דחוק לומר כי התוס' מסכימים עם דעת בעל המאור ומחייבים משום בורר למרות שהיא מלאכה שאינה צריכה לגופה שעיקרה בסילוק הפסולת¹. ואכן, מדבריהם ניתן להסיק שבורר היא מלאכה הצריכה לגופה:

נראה לר"י דמלאכה שאינה צריכה לגופה קרי כשעושה מלאכה ואין צריך לאותו צורך כעין שהיו צריכין לה במשכן אלא לענין אחר, כי הצורך שהיתה מלאכה נעשית בשבילו במשכן הוא גוף (איסור) המלאכה ושורשו. (צד ע"א, ד"ה ר' שמעון)

אם מלאכה שאינה צריכה לגופה היא רק מלאכה המשמשת לצורך שונה מן הצורך שלשמו נעשתה המלאכה במשכן, אזי בורר היא אכן מלאכה הצריכה לגופה על אף שעיקרה סילוק הפסולת, שהרי גם במשכן היא שימשה לצורך זה.

אך נראה שאין זה נכון, כי אף לשיטה זו ברור שמלאכה אינה נחשבת צריכה לגופה רק בגלל העניין הטכני שהיא נעשית לאותו צורך שלשמו נעשתה במשכן. בודאי שיש הגדרה אובייקטיבית של צורך בכל מלאכה וצורך זה נתקיים אף במשכן, ולכן אם המלאכה נעשית לאותו צורך של המשכן היא נחשבת כצריכה לגופה. ואכן, כך כתבו התוס':

לכן נראה להר"י לפרש שאינו צריך לעיקר שורש האיסור, כגון הכא שאינו צריך לגומא שהיא המלאכה וכן מוציא מת במטה והרבה דחשיב פרק ה'מצניע', ולא דמו למלאכת המשכן שהיו צריכים לעיקר המלאכה.

(תגינה י ע"ב, ד"ה מלאכת)

1 קשה גם לומר שהתוס' יסכימו עם הרמב"ן שמוקד המלאכה הוא בהפרדה בין המינים, שהרי הסוכרים כך מבטאים גישה עקרונית ביחס לכל המלאכות שעיקרן ניתוק והפרדה ואילו תוס' כתבו במפורש ביחס למלאכת גוזז שעיקרה בסילוק הפסולת. ואפשר לדחוק ולחלק בין מלאכת גוזז שעיקרה במשכן היה לצורך הצמר ולכן גזיזת ציפורניים היא מלאכה שאינה צריכה לגופה, ובין מלאכת בורר שגם במשכן עיקרה היה בהפרדת הפסולת, אך נראה יותר כפי שנציע להלן.

אם כן, כיוון שהצורך אמור להיות מכוון לעיקר המלאכה שוב עולה כי אם עיקרה של מלאכת בורר הוא רק בסילוק הפסולת היא נחשבת לדעת התוס' כמלאכה שאינה צריכה לגופה ואין חייבים עליה?

לכן נראה להסביר שלשיטת התוס' עיקרה של מלאכת בורר אינו בסילוק הפסולת ואינו בהפרדה אלא בתיקון האוכל. כיוון שיש לפנינו אוכל מעורב בפסולת אנו רואים את האוכל כ"מקולקל" ועיקרה של הברירה הוא "תיקון" האוכל על ידי סילוק הפסולת המעורבת בו. מעין זה כתב בביאור הלכה:

הנה בספר ישועות יעקב הקשה בעיקר מלאכת בורר, אפילו בורר פסולת מתוך אוכל אמאי חייב – הרי הוא מלאכה שאין צריך לגופה, דהרי אינו צריך להפסולת כלל אלא שבוררו כדי לדחות הנזק מעליו, והרי הוא כמוצא את המת לקוברו? ותירץ דענין מלאכת בורר הוא שהפסולת אינו ראוי לאכילה וגם האוכל אין ראוי כל כך לאכילה עם הפסולת שבתוכו, בגלל כן הוא מפריד הפסולת מן האוכל. ואם כן, המלאכה אינה נקראת על ברירת הפסולת, רק דמתקן האוכל שיהיה ראוי לאכילה. וזהו מלאכה הצריכה לגוף האוכל, דמשוי ליה אוכל גמור. (ריש שיט)

בעוד שהישועות יעקב הגביל את חידושו לברירת פסולת מאוכל אך קבע שברירת שני מיני אוכלין זה מזה היא מלאכה שאינה צריכה לגופה בשל העובדה שאין תיקון שנעשה בעקבות הברירה אלא רק הפרדה, הביאור הלכה חולק עליו וצועד צעד נוסף:

צריך לומר דסבירא ליה דגם בשני מיני אוכלים המעורבים מתיפה כל מין על ידי ברירת חבירו ממנו ועל כן מיקרי מלאכה הצריכה לגופה. רק כל זה לא שייך כי אם כשהמינין מעורבין יחד כל מין בחבירו ונתקן המין על ידי ברירת חבירו ממנו, מה שאין כן כשמונח בקערה מין אחד על מין שלמטה ממנו ומסלק להמין שלמעלה כדי להגיע למין שלמטה ממנו לא שייך בזה תיקון שיהא נקרא מלאכה שצריכה לגופה. ויותר נראה דאפילו איסור דרבנן לא שייך בזה וגם אפילו למ"ד מלאכה שאינה צריכה לגופה חייב גם כן יהיה מותר בזה, וכדמשמע לשון הרמב"ם והשו"ע דקאמר 'היו לפניו וכו' מעורבים משמע, אבל אינן מעורבים לא שייך שם בורר במה שמסלק מין אחד מחבירו. (ד"ה לאכול)

והנה, רש"י כתב להדיא שהמלאכה היא בסילוק הפסולת, שכן כתב בפירושו למשנה "הבורר – פסולת בידיו" (עג ע"א). אמנם אפשר להבין דבריו כפי שהסברנו את התוס', שסילוק הפסולת הוא האמצעי לתיקון האוכל שהוא

המוקד של מלאכת בורר, אך נראה יותר לומר שרש"י סבור שעיקרה של המלאכה הוא סילוק הפסולת.²

שיטת הירושלמי

גרסינן בירושלמי:

אמר רבי יודן: יש שהוא בורר צורות כל היום ואינו מתחייב, יש שהוא נוטל כגרוגרת ומיד מתחייב. היך עבדה? היה יושב על גבי כרי וברר צורות כל היום – אינו מתחייב; נטל לתוך ידו כגרוגרת וביורר – חייב. (שבת ז, ב.)

לדברי הירושלמי אין חייבים משום בורר אלא כשגומר לברור את כל היחידה שמתעסק בה. לכן אם יושב מול כרי שלם אינו חייב עד שיברור את כולו אך אם יושב מול גרוגרת חייב מיד כשמסיים לברור אותה. נראה שלשיטת הירושלמי עיקרה של מלאכת בורר הוא בתיקון האוכל, כשיטת תוס', ולכן אינו חייב עד שכל יחידת האוכל בה הוא עסוק תהיה מתוקנת.

האגלי טל טוען שבנקודה זו חלוק הבבלי על הירושלמי. לדבריו, לשיטת הבבלי יש לחייב משום ברירה אף אם לא סיים לברור את כל הכרי, ולפיכך אין להכריע כירושלמי. האגלי טל מוכיח זאת מכך שבבבלי לא נאמרה הלכה זו, וכמו כן מכך שרוב הפוסקים לא הביאו את הירושלמי. בנוסף, בבבלי הושוותה מלאכת בורר למלאכת זורה, עליה חייבים אף שנשארים צורות בתבואה, ומכאן שהבבלי מחייב גם על ברירה אף אם לא כל האוכל נקי.

אולם, נדמה כי אין להוכיח ממלאכת זורה למלאכת בורר כיוון שהן שונות זו מזו. תפקיד הברירה הוא לתקן את האוכל, וזה אינו מתוקן עד שתסולק כל הפסולת. לעומת זאת, תפקיד הזרייה הוא לברור את המוץ, וזה נברר כולו גם אם נשארים צורות הדורשים ברירה על מנת לתקן את הכרי.³

בכל אופן, אם אכן קיימת מחלוקת בין הבבלי והירושלמי בשאלת היקף הברירה הדרוש כדי להתחייב, יש מקום להסביר שהמחלוקת נעוצה בשאלת

2 ואף על פי כן סילוק הפסולת נחשב לדעת רש"י כמלאכה הצריכה לגופה, על פי שיטתו בגדרי מלאכה הצריכה לגופה. לשיטתו כל מלאכה שאדם רוצה לבצעה בנסיבות הקיימות היא בכלל צריכה לגופה, והוא הדין בבורר.

3 ואף הראיות האחרות שהביא האגלי טל אינן משכנעות, ע"ש. האגלי טל עצמו העיר שהאור זרוע הביא את דברי הירושלמי הנ"ל ומשמע שסובר כמותו, ואנו נוסיף שאף התוס' רי"ד (ספר המכריע כג) הביא אותם. ויש מקום לומר שאף הראשונים שהביאו דברי הירושלמי לא הביאום אלא לטובת עניין אחר שרצו ללמוד מדבריו: האור זרוע הביאו כדי ללמוד ממנו גדרי לאלתר, ואילו התוס' רי"ד הביאו ללמוד ממנו שיש ברירה ביד ולא דווקא בכלי. ועדיין צ"ע, שהרי לא העירו כלום בדברי הירושלמי ומשמע שהסכימו עמו.

מהותה של מלאכת בורר. לדעת הבבלי עיקרה של המלאכה הוא בסילוק הפסולת ולכן יש לחייב עליה אף כשסילק מקצת הפסולת, ואילו לדעת הירושלמי עיקרה של המלאכה הוא בתיקון האוכל ולכן אין חייבים עליה עד שיתקן את כל האוכל. אמנם אין הדבר מוכרח, שהרי מצאנו מלאכות רבות שעיקרן בתיקון ולמרות זאת חייבים על תחילת התיקון (כותב ב' אותיות, אורג ב' חוטים ועוד). אם כן, יש מקום לחייב אפילו כשהתחיל בתהליך של תיקון אוכל.⁴

לכן, ניתן להציע שהמחלוקת נעוצה בנקודה שונה. הבבלי סבור שמעשה הברירה הוא עיקרה של המלאכה ולכן חייב גם על ברירת מקצת⁵, ואילו הירושלמי סבור שעיקרה של המלאכה הוא בתוצאה המתקבלת של ההפרדה ולכן אינו חייב עד שיהיה כל הכרי נקי ומתוקן⁶.

למחלוקת אותה הצגנו עד עתה ביחס ליסוד האיסור בבורר יכולות להיות מספר נפ"מ, וננסה להציג שתיים מהן.

א. שעור האיסור

שעור המלאכה האסורה הוא גרוגרת, ככל המלאכות הנוגעות לאכילה, אך יש לעיין אם שעור גרוגרת כולל גם את הפסולת או רק את האוכל הנקי. ואכן, פירוש קדמון ממצרים (על הרמב"ם במהדורת פרנקל) מעלה התלבטות זו:

וצ"ע אם זה השיעור לשמרים או למשקים – כלומר, שלא יהא חייב עד שיצא שמרים כגרוגרת או עד שתהיה המשקה שיצאו מימיו כגרוגרת?⁷

לשיטת הירושלמי והתוס' נראה פשוט שהחייב הוא עבור יצירת גרוגרת של אוכל נקי, שהרי לשיטתם עיקרה של המלאכה הוא ביצירת אוכל מתוקן. אמנם, מסתבר לומר שאפילו לבעל המאור, הסובר שעיקרה של המלאכה הוא בסילוק הפסולת, שעור הגרוגרת נמדד באוכל המתוקן, שהרי השעור נקבע על פי המינימום החשוב לאכילת אדם ולכן הוא צריך להיקבע על פי מה שאוכלים⁸.

4 אגלי טל, זורה א, ס"ק ה. ושמה יש לחלק דכותב ב' אותיות ואורג ב' חוטים הוא תיקון שלם כיוון שיש שרצים בכך, אבל בבורר אין משמעות לניקוי חלקי כי עדיין יש פסולת מעורבת בכול.

5 ונראה לי פשוט שחייב על התחלת הברירה הוא רק לאחר שיש מינימום של גרוגרת, אלא שגם אם בסופו של דבר נברר כרי שלם די בתחילת התהליך בשביל לחייב.

6 אף בדעת הרמב"ן, שהגדיר את עיקרה של המלאכה בהפרדה כפי שביארנו למעלה, יש לחקור כנ"ל: האם המוקד במעשה ההפרדה או בתוצאה. מלשון הרמב"ן נראה יותר שהמלאכה היא מעשה ההפרדה, ולכן נראה שלשיטתו יש לחייב אף על תחילת תהליך ההפרדה, וכשיטת הבבלי. להלן נציע נפ"מ נוספות בין שתי הגישות היסודיות הללו.

7 נראה בעיני שיש כאן אי דיוק, שהרי אם במשקים עסקינן השעור הוא רביעית. בכל אופן, לעניין גוף הספק שלנו אין הברל.

8 אמנם, הישועות יעקב (שיט, ס"ק א) כתב בפירוש ששעור גרוגרת כולל את גם הפסולת. ונראה שדבריו

ואכן, המנחת חינוך במלאכת הזורה ובמלאכת הבורר התלכט בשאלה זו והכריע לבסוף שהשעור של גרוגרת צריך להיות באוכל ללא הפסולת.

ב. זכוב שנפל למשקה

נחלקו האחרונים האם הוצאת זכוב שנפל למשקה בשבת אסורה משום בורר. בספר בית מאיר כתב בשם מהריט"ץ שמותר להוציא את הזכוב לפי שאין ברירה בלח⁹ אלא כשהברירה נעשית בכלי ולא ביד, וז"ל מההריט"ץ:

אמנם הטעם שנראה לעניות דעתי להתיר בצרעה דווקא הוי משום דאין דרך משמר בכך, דהא בלח שייך משמר וביבש בורר אבל אין בורר בלח ואין משמר ביבש. והרי זה שמסיר את הצרעה מהיין הלח אין דרך ברירה בלח אלא שימור, שיניח היין במסננת ומוציאה את היין וקולטת את השמרים, אבל אם בירר בלח שהוא נידון דידן שבורר בידו הצרעה מהיין הלח – אין דרך ברירה בכך אלא שימור. (שו"ת מהריט"ץ רג)

הבית מאיר הוסיף טעם להתיר בכך שהזכוב צף על פני המשקה ואינו מעורב בו, ולכן אין כאן דין בורר כלל¹⁰.

אף הט"ז התיר להוציא את הזכוב, אך הוסיף סייג משמעותי:

יש איסור כשנופלים זכובים לכוס שלא יוציא הזכובים לברך מן הכוס דהוי ליה כבורר פסולת, אלא יקח מן המשקה קצת עמהם. (שיט, יג)

מדבריו נראה שכשמוציא את הזכוב לבד הוי בורר פסולת ואסור, אך כשמוציא עמו קצת משקה אין זה בורר כלל כיוון שלא פעל רק בפסולת. האגלי טל (בורר ו, יא) הביא את דבריו וטען כי הם נתונים במחלוקת: לשיטת הבבלי שעיקר המלאכה הוא סילוק הפסולת אכן אין איסור אם הסילוק הוא גם של אוכל¹¹, אך לשיטת הירושלמי שעיקר המלאכה הוא תיקון האוכל יש לאסור את תיקון המשקה אף אם הברירה לא כללה הוצאת פסולת בלבד.

תואמים את הבנתו בבעל המאור ובשיטת התוס', שעיקרה של המלאכה הוא שעל ידי סילוק הפסולת מתקן את האוכל ולכן הפסולת היא חלק מהותי ממעשה המלאכה.

9 ברירה בלח בעניינינו היא ברירה של מוצק שנפל לתוך נוזל.

10 וראה אגלי טל (בורר ו, ס"ק ז) שהעיר על דבריו שכיוון שהזכוב מושקע מקצתו בתוך המשקה נחשב מעורב ולכן אין להתיר אלא בצף לגמרי, אך עינינו הרואות שאינו כן והזכוב אינו מעורב בכל המשקה.

11 ואף על פי שכתבנו לעיל שלשיטת התוס' מוקד מלאכת בורר הוא תיקון האוכל ולדבריהם היינו צריכים לאסור הוצאת הזכוב, מכל מקום כתב האגלי טל שהם סבורים שפסולת מתוך אוכל מותר אם עושה זאת לאלתר, וראה עוד להלן.

לפי דברי האגלי טל עולה כי שיטת הט"ז מבוססת על התפיסה של בורר כסילוק הפסולת. אולם, יותר נראה להסביר דבריו באופן אחר. לשיטת הט"ז כשמוציא זכוב יחד עם המשקה שסביבו אין זה בורר כלל לפי שהתערובת מעיקרה אינה בין כל המשקה שבכוס לזכוב אלא רק בין הזכוב למשקה שסביבו, ושאר המשקה שבכוס אינו מעורב כלל¹². לכן כשמוציא הזכוב עם המשקה שסביבו הרי הוא מוציא את כל התערובת כפי שהיא מן הכוס, וממילא אין זו ברירה. לפי הבנה זו היתר ברירת הזכוב מהכוס תקף לכל השיטות.

וראה כי החזון אי"ש התקשה בדברי הט"ז:

ולכאורה בכל בורר פסולת מתוך אוכל אף אם יקח קצת מן האוכל עם הפסולת אסור, כל שדעתו על האוכל הנשאר שיהיה ברור אלא שאינו חש לדקדק שלא יעלה מעט מן האוכל עם הפסולת. והכא נמי הרי פעולתו מוכיחה עליו שאין כוונתו לחלק המשקה לב' כלים אלא דעתו לנקות את הכוס מן הזכוב, ובמה נגרעה מלאכתו במה שלוקח קצת מן המשקה ואשר כל כוונתו בזה מפני שאסרוהו להוציא הזכוב לבד? ! (ג)

ולדברינו אין קושי כלל, שהרי המשקה בכללותו כלל אינו מעורב, והוצאת הזכוב עם המשקה שסביבו אינה ברירה אלא הוצאת התערובת כולה¹³.

האגלי טל הנ"ל כתב בהמשך דבריו להגביל את ההיתר של הט"ז רק למקרה שבו האדם שותה את המשקה לאלתר:

דבזה אין איסור בברירת אוכל רק בברירת פסולת, וכיוון שהפסולת אינו מתברר שהוא עם מעט משקה מותר¹⁴. אבל להניח לאחר זמן אסור, שהרי האוכל הנשאר מתברר. ואף שאין עושה בו מעשה הלוא חק תוכות גם כן מחוייב בשבת משום דמחשבתו לכתובה והכא נמי הרי כוונתו לברור האוכל.

דברים אלה אינם פשוטים להבנה, אך נדמה שאף האגלי טל מוטרד מקושיית החזון אי"ש, אלא שהוא מחלק בין ברירה לאלתר, שמותרת כיוון שהאדם לא

12 העיקרון לפיו בתערובת של לח ויבש אין לראות את כל הנוזל כמעורב אלא רק את המשקה שסביב המוצק, הוא גם העומד בבסיס הסוגיה בדף קלט ע"ב. ע"ש וראה דברי רש"י על אתר וכן פסיקת השו"ע (שיט, יד) ומשנה ברורה שם.

13 ונדמה שזו גם משמעות דברי החזון אי"ש עצמו בסוף אותה פסקה, ע"ש, ועל פי יסוד זה הסביר את טעם ההיתר ליטול בשבת השומן הצף על החלב כשלוקחים אותו יחד עם החלב שסביבו.

14 לאור דברי האגלי טל יש לשקול להרחיב את דין הט"ז לכל מקרה שבו לוקח קצת מן האוכל יחד עם הפסולת ואוכל לאלתר. ואכן, שמעתי שיש שהתירו לקלף מלפפון בשבת עם מקלף כיוון שגם חלק מן האוכל יורד. אמנם, לפי ההסבר שלנו אין להחזיר זאת כיוון שדברי הט"ז מתייחסים רק למקרה בו מוציאים את התערובת כולה, ולא רק קצת מהאוכל יחד עם הפסולת. וראה להלן הסבר אחר בהיתר קילוף המלפפון.

עשה פעולה ישירה בפסולת והדבר נחשב כחלק ממעשה אכילה, לברירה לאחר זמן, שאסורה כיוון שמוכח שרצונו של האדם הוא במעשה הברירה ולכן הדבר נחשב מלאכה. נזכיר, כי לשיטתנו שיסוד דברי הט"ז מבוססים על כך שאין בהוצאת הזבוב עם המשקה ברירה כיוון שכל התערובת יוצאת החוצה, פשוט שיש להתיר זאת אפילו לאחר זמן.

להלכה, נראה שאפשר להקל בהוצאת הזבוב יחד עם חלק מהמשקה¹⁵.

ברירה בין מיני אוכלים

גרסינן בירושלמי:

בירר אוכלים מתוך אוכלים – חזקיה אמר חייב, ר' יוחנן אמר פטור. (ו, ב)

בפשטות נראה שיסוד המחלוקת הוא בשאלה האם יש ברירה בשני מיני אוכלים או לא¹⁶. מחלוקת דומה מצינו בין רש"י לתוס' סביב סוגיית הבבלי בעניין בורר (עד ע"א) הברייתא פותחת במילים "היו לפניו שני מיני אוכלים". והעיר רש"י במקום:

היו לפניו מיני אוכלים גרסינן, ולא גרסינן שני.

תוס' על אתר מביאים את דבריו ומבינים מהם שלשיטת רש"י רק ברירת פסולת מתוך אוכל נאסרה ולא אוכל מתוך אוכל. התוס' סבורים שגם בברירה של אוכל מתוך אוכל יש איסור בורר, ולפיכך גורסים בברייתא "שני מיני אוכלים" ומסבירים שמדובר במצב בו האדם בורר ביניהם. התוס' סיעו דבריהם מפירושו של ר' חננאל.

בטעמו של רש"י יש להציע שני כיוונים:

א. ברירה היא רק בין אוכל ופסולת ולכן היא לא שייכת כאשר יש שני מיני אוכלים ורוצה לברור מין אוכל אחד מחברו. תוס' חלוקים על נקודה זו, וד"ל:

שבורר אותו שאינו חפץ לאכול מתוך אותו שרוצה לאכול, דאותו שאינו חפץ בו חשיב פסולת לגבי אותו שחפץ לאכול. (עד ע"א, ד"ה היו)

15 ויש להעיר כי בעל התניא בסידורו כתב להחמיר שלא להוציא הזבוב עם המשקה מחשש לחיוב מדאורייתא. כנראה הוא סבור שהט"ז התיר זאת מחמת העובדה שאין מדובר בסילוק הפסולת בלבד, כהסבר האגלי טל, ובשל קושיית החזון אי"ש על כך הכריע לחומרא. להבנתנו, יודגש שוב, אין זו ברירה כלל. וע"ע בשמירת שבת כהלכתה (ג, הערה לט) שמביא מן הגרשז"א וצ"ל לחלק בין זבוב אחד או שנים שאין מוגדרים כתערובת למצב שבו יש הרבה.

16 אמנם, עיין פני משה שפירש כי ר' יוחנן אינו חולק על העיקרון של ברירה בשני מיני אוכלים אלא רק דן בברירת כל המין כשאוכל לאלתר.

לפי הסבר זה מסתבר שרש"י יחלוק על כך שאוכל יכול להחשב כפסולת רק מפני שהאדם אינו מעוניין לאכול אותו בשעה זו.

ב. אמנם יש ברירה כשבורר אוכל אחד מחברו, אך גדריה של ברירה זו שונים מגדרי ברירת אוכל מפסולת. ברירה זו מוגדרת כעצם ההפרדה בין המינים השונים, ובלשון פשוטה: "מיון". לפי הסבר זה רש"י אכן מסכים שגם ברירה בין מיני אוכלים אסורה, אלא שלדעתו אין זה עניינה של הברייתא הדנה בגדרי מלאכת בורר ועוסקת בהפרדת אוכל מפסולת, כפי שמפרשת אותה הסוגיה שם. ואכן, נראה שכך פירש הריטב"א את כוונת רש"י:

ולא גריס 'שני מיני אוכלים' דהכא בבורר אוכל מתוך פסולת הוא כדאייתא לקמן, ולא בבורר אוכל מתוך אוכל. (עד ע"א, ד"ה גירסת)

כן יש לדייק מלשון גם הרמב"ם (ח. יב) והשו"ע, שלא הזכירו בדבריהם על ברירה בשני מיני אוכלים את המין הנרצה והמין הנדחה מפני שלשיטתם אין הברירה תלויה בכך כלל.

היוצא מדברינו, שלדעת הרמב"ם יש שני גדרי בורר: ברירת אוכל מפסולת, ומיון בין מיני אוכלים שונים; לדעת התוס' קיים רק גדר ברירת אוכל מפסולת ואף בשני מיני אוכלים המין שאינו נרצה נחשב כפסולת; ואילו לדעת רש"י יתכן שברירת אוכל מאוכל כלל אינה ברירה לפי שאין פסולת.

הפרי מגדים העלה ספק מה דינו של אדם שבורר בשבת מין אוכל אחד ממין אחר אך דעתו היתה שלא לאכול את שניהם מיד אלא לאחר זמן? הפרי מגדים יצא מתוך נקודת ההנחה של תוס', שברירה במיני אוכלים נמדדת על פי אותם הגדרים של ברירת אוכל מפסולת כיוון שהמין שאינו רצוי נחשב כפסולת לגבי חברו, ולכן התקשה מה קורה כאשר לא ניתן להחליט מהו המין הנרצה ומהו הפסולת. כפי שראינו, לשיטת הרמב"ם האיסור בברירת שני מינים שונים הוא בעצם המיון, ולכן ברור שגם כשבורר שלא לאלתר יחשב בורר. ואכן, כך אומר בפירוש הביאור הלכה:

ולעניות דעתי נראה פשוט מלשון הרמב"ם דסבירא ליה דהברירה מה שבורר מין אחד מחבירו ועל ידי זה הוא כל מין בפני עצמו זהו עצם המלאכה, אלא דאם דעתו לאכול תיכף והוא בידו הוי דרך מאכל. ואם כן קל וחומר הדבר: ומה היכא שהניח מין אחד על מקומו שייך שם ברירה, וכל שכן בזה שלקח כל מין ומין וביירו לעצמו דחייב. (שיט, ד"ה כתב)

אמנם, הפרי מגדים לשיטתו (משבצות זהב, ס"ק יב) הוכיח שברירה שלא לאלתר מותרת בין שני מינים שונים. הוא מוכיח זאת מכך שהתירו לסנן החלמון מן החלבון על ידי מסננת כשנותנו לתוך החרדל, כיוון שאין דעתו לאכול אלא ליפות מראה החרדל. אך הביאור הלכה הנ"ל דחה ראייתו:

ולעניות דעתי לא דמי כלל, דהתם תרוייהו אינם עומדים לאכילה לעולם דהחלבון נתערב בפסולת החרדל ואין רוצה לאכלה והחלמון יורד למטה לגוון ולא לאכילה, ולפיכך אין שייך על זה שם בורר שאין מתקנם על ידי ברירתו לאכילה לעולם. אבל כשבורר שני מיני אוכלים כל אחד מחבירו כדי לאכול כל מין בפני עצמו לאחר זמן, הרי שפיר מתקן שניהם על ידי ברירתו ובורר גמור הוא, וכמו שכתבנו.

לעיל דנו בגדרי הברירה, ויש מקום לבחון כיצד מתמודדות הסברות השונות עם סוגיית ברירה בין שני מיני אוכלים. אם עיקרה של מלאכת בורר הוא בתיקון האוכל באמצעות סילוק הפסולת, ברור שקשה להלום איסור זה ביחס למיון שני מיני אוכלים לשיטת הרמב"ם, שהרי לשיטתו אין פסולת כלל. ויתכן כי לשיטת הרמב"ם עצם סידור הפירות בהתאם לתוכניותיו של האדם נחשב כתיקון שלהם, למרות שאין פסולת. לפיכך, היה מקום לומר שלדעת הרמב"ם אין לחייב על ברירת שני מיני אוכלים אלא כשגומר למיין את כל המין.

אולם, בביאור הלכה כתב שאף בברירה בין שני מיני אוכלים מוקד האיסור הוא בתיקון המין הנברר, ומסתבר לשיטתו חייבים גם על תיקון מקצת המין. אמנם, הוא מסייג את דבריו ומוסיף שאם סילוק מין אחד נעשה רק בשביל להגיע למין שלמטה ממנו – אין לראות בכך ברירה. בנקודה זו הוא מחלק בין ברירת אוכל מפסולת לבין ברירה בין שני מיני אוכלים:

ולענין פסולת מתוך אוכל שאני שמתיפה האוכל על ידי ברירתו, מה שאין כן בזה שאינו מתיפה המין שלמטה על ידי זה ורק משום עצם הברירה שבורר כל מין מחבירו, וזה לא שייך בזה.

ביאור דבריו: בסילוק פסולת יש תמיד תיקון לאוכל שנמצא למטה, מה שאין כן בשני מיני אוכלים. בשני מיני אוכלים תיקון אחד מהם מתבצע רק אם רוצה להפריד ביניהם, אבל כשמגמתו היא רק להגיע למין התחתון לא מתרחש תיקון באף אחד מהמינים וממילא גם אין זו ברירה.

“ובלבד שלא יבור את כל המין”

בירושלמי הנ”ל נאמר בהמשך הסוגיה כי גם המתירים לברור שני מינים בשבת מסייגים זאת “ובלבד שלא יבור את כל המין”. בפשוטם של דברים נראה שמדובר שם כשבורר כדי לאכול לאלתר¹⁷, ולכן לא ברור מדוע נאסרה ברירת אוכל מתוך פסולת לשם אכילה לאלתר? האגלי טל (בורר טו, ב) כתב לפרש דברים אלה על פי קרבן העדה שם, שיסוד האיסור נובע מכך שאם אדם בורר את כל המין הברירה ניכרת במין הנשאר. במילים אחרות, כאשר בוררים את כל המין אזי המין הנשאר מבורר באופן של פסולת מתוך אוכל, ולכן אסור לאכול את המין השני לאלתר משום שנחשב כבורר פסולת מתוך אוכל שאסור אף לאלתר.

דברי האגלי טל מבוססים על ההבנה שבשני מיני אוכלים כל מין יכול להחשב באופן עקרוני גם אוכל וגם פסולת ביחס לחברו. ביחס למין שעוד לא נאכל, נחשב המין שכבר נאכל פסולת. לכן אין לאכול את כל המין הראשון אפילו לאלתר, כי בכך נמצא המין שנשאר מבורר באופן של פסולת מתוך אוכל ובברירת פסולת מתוך אוכל נאסרה אכילה אפילו לאלתר.

אמנם, לא מצינו מעין דין זה בבבלי ואף הראשונים לא הביאוהו. בנוסף, נאמר בתוספתא:

נתערבו לו פירות בפרות, בורר ואוכל בורר ומניח על השלחן בורר ומשליך לפני בהמתו. ביררן אילו בפני עצמן ואילו בפני עצמן או שליקט מתוכן עפר וצוררות, הרי זה חייב. (טו, ט, מהדורת ליברמן)

ההבנה הפשוטה היא שהתוספתא מתירה ברירה לצורך אכילה לאלתר גם בשני מיני אוכלים, ללא ההסתייגות של הירושלמי¹⁸. למרות כל אלה, כתב האגלי טל שיש לחוש לדברי הירושלמי.

עד עתה הסברנו את הסייג של הירושלמי שלא לברור את כל המין גם אם אוכל לאלתר, לפי פרשנותו של קרבן העדה על אתר. אולם, ניתן לפרש את סברת הירושלמי הנ”ל באופן אחר. באופן כללי ההיתר לברור לאלתר נובע מכך שכאשר אדם מוציא אוכל ואוכל אותו מיד הוא כרגע עסוק באכילה. לכן, אף אם אגב פעולת האכילה הוא בורר את האוכל מתוך הפסולת אין זה נחשב מלאכת ברירה. חידושו של הירושלמי הוא שכאשר בורר את כל המין ונמצא המין השני מבורר ונפרד, גם אם העיסוק העיקרי של האדם הוא באכילה בסופו

17 בדרך כלל מותר לברור אוכל מתוך פסולת לאלתר, כפי שנדון בהמשך.

18 וראה עוד בתוספתא כפשוטה שם מה שכתב לבאר התוספתא ויחסה לירושלמי.

של דבר לא ניתן להתעלם מכך שגם הפריד ומיין את המינים. לכן, למרות שהאדם היה עסוק באכילה עדיין ביצע אגב האכילה מלאכת ברירה.

ונראה שהבבלי לא הזכיר את הסייג של הירושלמי כיוון שלשיטתו ההפרדה היא תוצר לוואי של האכילה ונעשית מאליה, ואין לאסור פעולה כזו משום בורר. ונדמה שלכן הכריעו גם השו"ע והרמב"ם שמותר לברור מין מתוך מין אחר ולאכול לאלתר, ומשמע שהדבר מותר גם אם בסופו של דבר נותר רק מין אחד בקערה.

על פי דברינו אלה נוכל להבין שיטה תמוהה שהביא המאירי בסוגייתנו בשם ספר ההשלמה:

גדולי הפוסקים גורסים בשמועה זו 'היו לפנינו שני מיני אוכלין', ומפרשים בדבריהם¹⁹ שהאוכל האחד ראוי לאכלו כשהוא חי והאחר אינו ראוי לאכלו אלא לאחר שנתבשל, וזה בורר לו אותו שראוי לאכול כשהוא חי והרי הוא כאוכל מתוך פסולת. אבל בשניהם ראויים לאכלן חיים אין כאן ברירה אלא אם כן בהרבה מינים²⁰. (עד ע"א, ד"ה גדולי)

לשיטתו יש ברירה בשני מיני אוכלים רק כשיש יסוד אובייקטיבי להגדיר מין אחד כאוכל ומין אחר כפסולת; דהיינו, מין אחד ראוי לאכילה חי והמין האחר ראוי לאכילה רק כשיתבשל. כיוון שכך ניתן לראות את המין השני כפסולת לעומת המין הראשון. לדבריו, אילו היו שני המינים ראויים לאכילה כפי שהם הברירה לא היתה אסורה אלא אם היו כאן לפחות שלושה מינים.

לכאורה אין זה ברור מדוע ברירה בין שני מינים הראויים לאכילה כפי שהם מותרת, אך ברירה בין שלושה מינים הראויים לאכילה כפי שהם אסורה? ונראה שלדעה זו כשאין פסולת בתערובת המלאכה האסורה היא המיון וההפרדה, כפי שכבר ביארנו למעלה בשיטת הרמב"ם. אלא, שלדעת בעל ההשלמה אם יש רק שני מינים והאדם נוטל אחד מהם, המין השני מתברר מאליו ולא באמצעות מעשיו. לפיכך, מלאכת מיון נאסרה רק כשיש שלושה מינים, שאז האדם מפריד בידי שני מינים מהמין השלישי ונמצא ממיין.

להלכה ברור שאין לסמוך על שיטת בעל ההשלמה, וחייבים משום בורר גם על ברירת שני מינים בלבד.

19 "גדולי הפוסקים" הוא הרי"ף והמפרשים דבריהם הוא ספר ההשלמה. ועיין במאירי (עד ע"א) ובהערת המהדיר 214.

20 המאירי עצמו חלק על כך וכתב: "ואיני רואה הפרש בדבר זה אלא הן שני מינים הן הרבה מינים כל שמכין לברירה ברירה היא ואינו מותר אלא על הדרכים שביארנו".

פסק ההלכה

פסק השו"ע:

היו לפניו שני מיני אוכלים מעורבים, בורר אחד מאחד ומניה [רמ"א]:
השני כדין לאכול מיד. (שי"ט, א)

מלשון השו"ע נראה שבשני מיני אוכלים אין חשיבות אם בורר המין שרוצה לאכול או המין האחר. לעומתו, הרמ"א הוסיף את שתי המילים המסוגרות, "השני כדי", על מנת להדגיש שיש צורך לברור דווקא את המין שאוכל ולהניח את האחר.

כפי שדנו לעיל, לשיטת הרמב"ם איסור הברירה בשני מיני אוכלים הוא מפני המיון הכרוך בברירה. לכן, מסתבר שלשיטתו לא יהיה הבדל אם בוררים את המין הרצוי מפני השני או את המין השני מפני המין הרצוי, כשיטת השו"ע. לעומת זאת, לשיטת תוס' שהמין שאינו רצוי נחשב כפסולת מסתבר שרק ברירת המין הרצוי תהיה מותרת לאלתר, כשיטת הרמ"א.

וז"ל הביאור הלכה על אתר:

והנה לשון המחבר מועתק מהרמב"ם פ"ח מהלכות שבת הלכה י"ג, והם כפשטן 'ומניה לאחרים או לעצמו'. והרב מוסיף תיבת 'השני כדי' ושינה כונת המחבר והר"מ ז"ל, להודיע לנו דאותו שאינו רוצה עתה הוא כפסולת וצריך לברור אותו שרוצה לאכול דוקא... ואם דעת הרמב"ם הוא גם כן כהרמ"א לא ברירא, דיש גדולים שאינם סוברין כן, עיין בספר מא"מ שהביא בשם הר"ר דוד עראמה בפירושו להרמב"ם שכתב דבשני מיני אוכלים אף על פי שלא אכל מה שבירר אלא מה שהיה בורר בידו הניחו לבו ביום או למחרת ואכל המין הנשאר שרי, דלא אסרינן זה אלא בבורר פסולת גמור מתוך אוכל, מה שאין כן הכא דהוי ב' מיני אוכלים וכל שבורר כדי לאכול לאלתר שרי... אמנם למעשה אין לזוז מדברי התרומת הדשן והרמ"א שמקורן הוא מדברי הרא"ש. (ד"ה ומניה)

מדברי הבאור הלכה עולה שיש לנהוג לחומרא הן כשיטת תוס' והן כשיטת הרמב"ם, וכדלהלן:

א. יש לחוש לדעת התוס' וכשרוצה לאכול לאלתר יש לברור דווקא את המין הרצוי²¹.

21 גדרי לאלתר יתבארו בפרק הבא, שם נדון בהבדלים בין דין לאלתר בבורר אוכל מפסולת ובין דין לאלתר בבורר שני מיני אוכלים.

ב. יש לחוש לדעת הרמב"ם ולא לברור מיני אוכלים כשרוצה לאכול את שניהם לאחר זמן.

ברירה במין אחד

כתב הירושלמי:

על דעתיה דחזקיה אפילו עיגולין מן גוא עיגולין, אפילו רמונים מן גוא רמונים או כיני, אפילו בני נש מן גו בני נש. (ז, ב)

משמע שיש ברירה אף במין אחד, וכגון שחפץ ברימון מסוים מפני גדלו או צורתו מבין קבוצת רימונים. אולם, האגלי טל (בורר יז, ב) כתב שהבבלי חולק על הירושלמי כיוון שלא הוזכר בו דין זה, ובשביתת השבת (באר רחובות יא) כתב בשם האחרונים שאף הירושלמי לא נשאר כן למסקנה.

להלכה כתב תרומת הדשן שאין ברירה במין אחד:

אמנם נראה דאפילו לפי זה לא חשיב ברירה אלא דווקא בשני מינים ולא במין אחד כלל, דודאי דוקא נקט התנא וכן כל המחברים 'שני מיני אוכלין'. (יג)

לעומתו כתב הט"ז (שיט, ס"ק ב) שיש ברירה במין אחד, והוסיף שמה שהוזכר בסוגיה "שני מיני אוכלים" הוא לרבותא – כלומר, אפילו בשני מינים הניכרים ומפורשים כל אחד לעצמו ואינם מעורבים כל כך שייכת ברירה, קל וחומר שבפרטים שונים ממין אחד שיש ביניהם דמיון והם מעורבים יותר יש ברירה.

יתכן שיסוד המחלוקת ביניהם הוא כך: הט"ז הולך בדרכם של התוס', וכשם שהגדרה של אוכל ופסולת בשני מיני אוכלים היא סובייקטיבית בהתאם למה שהאדם רוצה לאכול כרגע כך גם במין אחד הרימון שהאדם אינו רוצה לאכול נחשב כפסולת ואסור לברור אותו מפני חבירו; לעומתו, תרומת הדשן הולך בדרכו של הרמב"ם, וכיוון שלא שייך לדבר על מיון במין אחד כך גם לא שייך לדבר על ברירה במין אחד.

אמנם, נראה יותר לומר שתרומת הדשן מסכים עם שיטתם של התוס' ביחס לשני מיני אוכלים, אך לדעתו ניתן להחשיב אוכל באופן סובייקטיבי כפסולת רק כשיש תשתית אובייקטיבית המבחינה בין המינים השונים. ממילא, במין אחד לא ניתן להגדיר שרימון אחד הוא פסולת והשני הוא אוכל. ועוד, שעל מנת שהאדם ייחשב כבורר נחוצה תערובת ובמין אחד אין זו תערובת.

להלכה הסכימו רוב הפוסקים האחרונים כתרומת הדשן ופסקו שאין ברירה במין אחד.

הגדרת מין אחד

כתב במשנה ברורה:

ודע דבשר צלי ומבושל מקרי ב' מינים לענין זה וכל שכן בשר של מיני עופות מחולקין, ועל כן צריכין לזהר בסעודות גדולות שמונחים כמה מיני עופות יחד ובוררין להניח למוצאי שבת שיבררו אלו שרוצין לאכול עכשיו ולא להיפוך. (ס"ק טו)

יש שהחמירו יותר וכתבו שכל שחלוקים בשמם או בטעמם נחשבים שני מינים (עיין שביתת השבת ה). ונראה שהעיקר תלוי בהתייחסות האנשים ובהקפדתם. לכן, תפוחים ירוקים ואדומים בבית ייחשבו מין אחד אך בבית האריזה בו ממיינים ביניהם ייחשבו כשני מינים. מאותה סיבה יתכן שאפילו בבית יש לחלק בהתאם למידת הקפידא של האדם, ואם אדם מקפיד מאד לאכול רק תפוחים ירוקים אזי תערוכת ירוקים ואדומים נחשבת לגביו כשני מינים.

כיוצא בזה כתב בשביתת השבת לפשר בין עמדת הירושלמי שיש ברירה במין אחד לסוברים שאין ברירה אלא בשני מינים:

ולעניות דעתי אפשר לומר דלא פליגי, דמה שכתבו דבמין אחד לא שייך ברירה היינו בבורר בשחרית להניח לבין הערביים שאין בזה קפידא כל כך, אבל המבררים פירות גדולים בפני עצמם וקטנים בפני עצמן כדי למוכרן... ואפשר שהוא הדין הבורר לחלק לאורחין נכבדים ושאינם נכבדים – בכהאי גוונא ברירה גמורה היא, ובכגון זה אמר הירושלמי אפילו רימונים מגו רימונים. ועוד אפשר לומר דהירושלמי איירי שאינם שווים בטעמם שאלו מתוקים ואלו חמוצים שצידד הפרי מגדים שאם שונא החמוצים נקרא בורר. (שביתת השבת ה)

פסק הרמב"ם:

ומותר לקנב את הירק ביום הכפורים מן המנחה ולמעלה. ומהו הקינוב? שיסיר את העלים המעופשות ויקצץ השאר ויתקן אותו לאכילה. (הלכות

שביתת עשור ג, ג.)

הפירוש המחווור בדברי הרמב"ם הוא שהעלים אינם מעופשים לגמרי ואינם פסולת גמורה. אמנם, כיוון שהעלים מעופשים מעט ואינם ראויים לאכילה אלא בשעת הדחק – החמירו בהם ואסרו את ברירתם מדרבנן בשבת. אולם, מאחר

שמדאוריתא אין איסור בדבר כי הכל מין אחד – ביום הכיפורים התירו לברור אותם משום עגמת נפש, כמבואר בגמרא.

המגיד משנה על אתר מקשה על הגישה שאין ברירה במין אחד מהחיוב על הברירה בסוגיית משמר ומחבץ, שאף הם מין אחד לדעתו, ומתריך "דלח שאני". אך לכאורה תירוץ זה אינו ברור שהרי מאי שנא לח מיבש לעניין זה?

מחצית השקל מסביר דכיוון שלח בלח מעורב היטב לכן יש בו ברירה אף במין אחד, אך יבש ביבש אינו מעורב היטב ולכן אינו נחשב כמעורב אם מדובר במין אחד. אולם, נדמה שכוונת המגיד משנה היא שונה. תערובת יבש ביבש היא ממש תערובת של מין אחד ולכן הברירה מותרת, אך בתערובת לח אף שנראית התערובת כמין אחד בפועל מדובר בשני מינים ולכן חייבים על ברירתם בשבת. ואכן, על אף שמלכתחילה נראית התערובת כאחידה, לאחר ההפרדה איגלאי מילתא שיין ושמרים, או לחילופין מי חלב ושומן, שני מינים הם.

וכן נראה לי לדייק מלשונו של הרמב"ם בעניין היתר ברירת יין בין הגיתות, וז"ל:

וכן יין מגתו – כל זמן שהוא תוסס טורף חבית בשמריה ונותן לתוך הסודרין, שעדיין לא נפרשו השמרים מן היין יפה יפה וכל היין כגוף אחד הוא. (ת, יד)

והיינו שבשעת הגיתות עדיין אין כאן שני מינים ולכן הברירה מותרת, אך יין רגיל חשוב כשני מינים, אף שנראה בעין פשוטה כמין אחד, כפי שמתברר על ידי השימור או החיבוץ.